

TÜRK DÜNYASI KADIN ARAŞTIRMALARI DERGİSİ JOURNAL OF TURKIC WORLD WOMEN STUDIES

Dergi web sayfası: <https://turkicworldwomen.com/index.php/pub>
Journal homepage: <https://turkicworldwomen.com/index.php/pub>

Doi: 10.5281/zenodo.19262436

Araştırma Makalesi • Research Article

1937 Yılı Türkiye’inde Kızların Eğitimi Üzerine Iraklı Eğitimci Muhammed Fâdıl El-Cemâlî’nin Gözlemleri*

Observations of the Iraqi Educator Muhammed Fadıl al-Jamâlî on Girls’ Education in Turkey in 1937

Meliha KÖSE¹

Mohammed Fadıl HASAN²

Özet

Iraklı eğitimci ve siyasetçi Muhammed Fâdıl el-Cemâlî, 1937 yılında Türkiye’ye gelerek Cumhuriyet’in ilk yıllarında gerçekleştirilen eğitim reformlarını gözlemlemiş ve izlenimlerini Modern Türkiye’de Eğitim ve Öğretim (et-Terbiye ve’t-Ta’lîm fi Türkiyâ el-Hadîse) adlı eserinde raporlaştırmıştır. Bu çalışma, el-Cemâlî’nin söz konusu eserinde 1937 Türkiye’inde kızların eğitime ilişkin aktardığı gözlem ve değerlendirmeleri incelemeyi amaçlamaktadır. Birincil kaynak niteliği taşıyan eser, erken Cumhuriyet döneminde ilköğretimden yükseköğretime kadar uzanan eğitim yapılanmasını bir yabancı entelektüelin perspektifinden yansıtmaları bakımından Türk eğitim tarihi araştırmalarına katkı sağlayacak mahiyettedir. Araştırma nitel yaklaşıma sahiptir ve yöntem olarak doküman analizi benimsenmiştir. Temel veri kaynağını el-Cemâlî’nin ilgili eseri oluşturmuştur. Çalışmada, el-Cemâlî’nin yaşamı ve entelektüel arka planına kısaca değinilmiş, ardından eserde kızların eğitime ilişkin sunulan veriler ilköğretim, ortaöğretim, lise, mesleki eğitim ve öğretmen yetiştirme düzeylerinde analiz edilmiştir. Bu çerçevede el-Cemâlî’nin, Türk kadınının toplumdaki konumunu vurguladığı ve ilkokullarda karma ve kapsayıcı eğitimin yaygınlığını olumlu değerlendirdiği görülmektedir. Buna göre eserde, en ayrıntılı biçimde ele alınan kurumlar, Kız Sanat Okulları/Kız Enstitüleri olup bu okulların şubelerine göre ders içerikleri ve ders saatleri tablolarla sunulmakta, öğretmen yetiştiren kurumlarda okuyan kız öğrencilere ilişkin bilgiler ve fotoğraflar aracılığıyla döneme dair görsel bir perspektif sağlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türk Eğitim Tarihi, Modern Türkiye, Muhammed Fâdıl el-Cemâlî, Kızların Eğitimi, Kız Enstitüleri, Türk Eğitim Reformları

Abstract

The Iraqi educator and statesman Muhammed Fâdıl al-Jamâlî visited Turkey in 1937, where he observed the educational reforms implemented during the early years of the Republic and documented his impressions in his work titled Education and Instruction in Modern Turkey (al-Tarbiya wa al-Ta’lîm fi Türkiyâ al-Hadîtha). This study aims to examine al-Jamâlî’s observations and evaluations regarding girls’ education in Turkey in 1937, as presented in this work. As a primary source, the book holds significant value for research on the history of Turkish education, as it reflects the educational structure, from primary to higher education, through the perspective of a foreign intellectual during the early Republican period. The study adopts a qualitative approach, and document analysis is employed as the research method. The main data source consists of al-Jamâlî’s aforementioned work. In the study, al-Jamâlî’s life and intellectual background are briefly addressed, followed by an analysis of the data presented in the work concerning girls’ education at the levels of primary education, secondary education, high school, vocational education, and teacher training. Within this framework, it is observed that al-Jamâlî emphasizes the position of Turkish women in society and positively evaluates the prevalence of coeducational and inclusive practices in primary schools. Accordingly, the institutions discussed in the greatest detail in the work are the Girls’ Vocational Schools / Girls’ Institutes, where course contents and weekly lesson hours are presented in tables according to different branches. Furthermore, information about female students enrolled in teacher training institutions, along with photographs, provides a visual perspective on the period.

* Makale geliş tarihi / Received date: 16.12.2025 Makale kabul tarihi / Accepted date: 25.03.2026

¹ Prof. Dr., Gazi Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkiye, melihakose@gmail.com, ORCID ID : 0000-0001-9837-9087

² Doktora Öğrencisi, Gazi Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkiye, mohammedalramas06@gmail.com, ORCID ID : 0009-0008-3356-8838

Keywords: History of Turkish Education, Modern Türkiye, Muhammed Fâdıl al-Jamâlî, Girls' Education, Girls' Institutes, Turkish Educational Reforms

Giriş

Yirminci yüzyılın ilk yarısı, Türkiye ve Arap dünyası için derin siyasal, toplumsal ve entelektüel dönüşümlerin yaşandığı bir dönem olmuştur. Türkiye’de Cumhuriyet’in ilanı ile başlayan süreç, modern devlet inşası, eğitim reformları ve laikleşme bağlamında kapsamlı değişimlere sahne olmuştur. Bu dönemde, eğitim sistemi yalnızca bireysel öğrenim ve öğretim aracı olarak değil, aynı zamanda toplumsal modernleşme ve ulus-devlet bilincinin inşasında stratejik bir araç olarak değerlendirilmiştir (Arı, 2002, s. 191; Bozaslan, 2013, s. 35-36). Bu çerçevede eğitim müfredatının da çağın şartlarına uygun, bilimsel esaslara dayalı olarak düzenlenmesine yönelik çalışmalara başlanmıştır (Demir, 2025, s. 77). Cumhuriyet’in ilk yıllarında Türkiye’de yaşanan değişimler, I. Dünya Savaşı’ndan sonra Osmanlı Devleti’nden ayrılarak devletleşme sürecine giren ülkelerin aydınlarının da ilgisini çekmiştir. Türkiye’nin modernleşme sürecini inceleyen ve kendi ülkesi için çıkarımlarda bulunanlardan biri de Iraklı Muhammed Fâdıl el-Cemâlî’dir (1903–1997).

1903 yılında Irak’ın Necef şehrinde doğan Muhammed Fâdıl el-Cemâlî, ilmî açıdan zengin bir kültürel çevrede yetişmiştir (Jameel, 2025, s. 196). İlk eğitimini geleneksel medreselerde aldıktan sonra, 20. yüzyılın başlarında yeni kurulan Irak Devleti’nin oluşturduğu modern eğitim kurumlarına yönelmiştir. Bu iki farklı eğitim geleneği içinde yetişmesi, onun düşünsel kişiliğini derinden etkilemiştir. İslâmî temellere dayalı geleneksel kültür ve güçlü Arapça birikimini, Irak’ta giderek yaygınlaşan modern bilgi ve eğitim anlayışıyla birleştirmiştir (Basri, 2004, s. 7-15).

El-Cemâlî, yükseköğrenimini Irak dışında sürdürmüştür. İlk olarak Lübnan’a giderek Beyrut Amerikan Üniversitesi’nde eğitim almış, burada bilimsel eleştiriye önem veren Batı düşüncesinden ve açıklığı teşvik eden liberal akademik ortamdan etkilenmiştir. Daha sonra Amerika Birleşik Devletleri’ne geçerek, Berkeley’de eğitim alanında önce yüksek lisans, ardından doktora derecesini tamamlamıştır. Amerika’daki bu akademik tecrübe, onun eğitim anlayışını derinden şekillendirmiş, el-Cemâlî’yi, Arap dünyasında gerçek reformun ancak kültürel ve toplumsal özellikleri koruyarak çağın gereklerine cevap veren modern bir eğitim sisteminin kurulmasıyla mümkün olacağı düşüncesine yöneltmiştir (el-Matbaî, 1996, s. 212; Müştak, 1968, s. 11).

El-Cemâlî, 1930’lu yıllarda mesleki ve entelektüel kariyerinde belirleyici bir döneme girmiştir. 1934-1942 yılları arasında eğitim alanında, lise öğretmenliğinden eğitim müfettişliğine ve ardından Irak Eğitim Bakanlığı’ndaki üst düzey görevlere kadar çeşitli sorumluluklar almıştır. Bu süreçteki diplomatik görevleri, onun kültürel ufkunu genişletmiş ve farklı ülkelerdeki eğitim sistemlerini karşılaştırmasına olanak tanımıştır. Edindiği deneyimler, özellikle modern Türk deneyimi üzerine yaptığı çalışmalarda kendisini göstermiştir (el-Haşimi, 2012, s. 24). Sâmi Şevket ve Sâti el-Husri gibi isimlerle birlikte Irak eğitim sisteminin millileştirilmesinde önemli rol oynamıştır (Simon, 1986, s. 38).

El-Cemâlî, çalışmalarını yalnızca eğitim alanıyla sınırlamayıp siyaset sahasına da adım atmıştır. Eğitim bakanı, ardından dışişleri bakanı ve kısa bir süre için Irak başbakanı olarak görev yapmış, bunların dışında Birleşmiş Milletler’de Irak heyetine başkanlık etmiş ve çeşitli uluslararası ve bölgesel örgütlerin kuruluşuna katkıda bulunmuştur. Tüm bu siyasi sorumluluklarına rağmen, eğitim konusu onun düşüncesinde güçlü bir şekilde varlığını korumuştur. Ona göre, eğitimden yoksun bir siyaset hedeflerine ulaşmaktan acizdir ve eğitim formasyonuna sahip olmayan siyasetçiler toplumlarını gerçek reform yolunda yönlendiremezler (et-Tavîlî, 2021, s. 11). Bu yaklaşım, el-Cemâlî’nin devlet kurumlarındaki uygulamalarına da yansımış; o da her türlü siyasi veya sosyal reformun okuldan başlaması gerektiğini savunmuştur. Bu konuda özellikle John Dewey’in okul ile yaşam arasındaki organik bağı vurgulayan felsefesinden ilham almıştır. Ona göre okul, toplumun bir çekirdeği olmalı, gençler burada katılım, problem çözme ve devletin modernleşme sürecinde ihtiyaç duyduğu becerileri kazanmalıdır (el-Cemâlî, 1968, s. 64). Bu dönemde yerleşik siyasi ayrıcalıklar ve sosyal elitizmle çatışmış, Bedevi çocuklar, kızlar ve dezavantajlı gruplar için özel programlar geliştirmiştir (Simon, 1968, s. 38).

Bilimsel temellendirme ile pratik deneyimi birleştiren el-Cemâlî, Arap eğitim düşüncesinde belirgin bir iz bırakmıştır. Başarılı küresel deneyimlerin anlaşılmasını, çağın gereklerine cevap verebilecek bir Arap eğitim projesinin ön koşulu olarak görmüş ve karşılaştırmalı eğitim yöntemini, Arap eğitim araştırmalarına dâhil eden öncü isimlerden olmuştur. Bu sayede Arap dünyasının modernleşme ve

kalkınma süreçlerinde karşılaştığı eğitim modellerini titizlikle incelemiş ve temel eğitim sorunlarını yeniden formüle etme imkânı bulmuştur (es-Süveydi, 1987, s. 47).

Muhammed Fâdıl el-Cemâlî'nin uluslararası eğitim uygulamalarına olan ilgisi, onun eğitim projesinin en belirgin düşünsel özelliklerinden birini oluşturmuştur. *Almanya, İngiltere ve Fransa'da Eğitim ve Öğretim Yönelimleri (İtticahatu't-Talim fî Elmaniyâ, İngilterâ ve Ferensâ) ile Modern Türkiye'de Eğitim ve Öğretim (et-Terbiye ve 't-Talim fî Türkiyâ el-Hadîse)* adlı eserleri, bu yönelimi somut bir şekilde ortaya koymaktadır. El-Cemâlî, yalnızca kendi ülkesi veya Arap dünyasındaki eğitimin durumunu incelemekle yetinmemiş, aynı zamanda bölgesel ve uluslararası çevredeki başarılı eğitim modellerini de araştırmıştır. Bu bakış açısının temelinde, Avrupa ve Asya ülkelerindeki kalkınmanın yalnızca siyasi dönüşümlerin sonucu olmadığını, aksine ekonomik ve sosyal dönüşümlerin öncesinde yapılan köklü eğitim reformlarının doğrudan etkili olduğunu kavraması yatmaktadır. Söz konusu perspektiften hareketle, başarıları kanıtlanmış deneyimlerden faydalanmayı amaçlamış ve bunu bahsi geçen uygulamaların güçlü yönlerini belirleyip, Arap bağlamına nasıl uyarlanabileceğini ortaya koyan titiz bir analizle gerçekleştirmeyi planlamıştır (el-Cemâlî, 1938, s. 13).

Farklı devletler üzerinde yaptığı incelemelerden elde ettiği bilgi-birikimini, Irak eğitim reformlarına da yansıtmaya çalışmıştır. Özellikle ulus devlet olma sürecinde Türkiye'nin örnekliliği göze çarpmaktadır. 1940 yılında Irak, Türkiye ve İran örneğini izleyerek yeni bir yasa hazırlamış, ilkökul öğrencilerinin yabancı veya özel okullara gitmesi yasaklanmıştır. Yeni yasa, bazı derslerin ortaokul ve lise düzeyinde yalnızca hükümet tarafından atanan öğretmenler tarafından verilmesini de zorunlu kılmıştır. Eğitim sistemi birleştirilerek, ülkedeki yabancı okulların etkisi azaltılmak istenmiştir (Alhassani, 2014, s. 107).

Eğitim alanındaki bu aktif rollerine rağmen, el-Cemâlî hakkında yapılan akademik çalışmalar, onun daha çok siyasi yönüne ilgi göstermektedir (el-Haseni, 1953, s. 201). Özellikle onun Irak Hükümeti içindeki çalışmaları analiz edilmiştir (Eppel, 1999, s. 417). El-Cemâlî'nin eğitim düşüncesini ele alan çalışmalar ise sınırlı ve dağınık bir nitelik taşımaktadır. Akademik çalışmalar, manda yönetimi sonrası Irak'ta yapılan eğitimde millileşme çabaları içinde, el-Cemâlî'nin eğitim politikalarını değerlendirmektedir (Alhassani, 2014, s. 19; Al-Khaizaran, 2006, s. 196; Simon, 1986, s. 38). Pratikte ise el-Cemâlî'nin siyasi çalışmalarının arka planında eğitim önemli bir yer tutmaktadır (el-Cemâlî, 1935, s. 15-27; el-Cemâlî, 1944, s. 6). Bundan dolayı el-Cemâlî, eğitim çalışmalarını yürütürken farklı ülkelerin eğitim sistemlerini incelemeyi önemli bulmuş ve yaptığı geziler sonucunda edindiği gözlemlerini kitaplaştırmıştır. Bu eserlerden biri, Türkiye'ye dair eğitim gözlemlerini ve görüşlerini içeren *Modern Türkiye'de Eğitim ve Öğretim (et-Terbiye ve 't-Ta'lim fî Türkiyâ el-Hadîse)* kitabıdır.

Muhammed Muhammed Fâdıl el-Cemâlî'nin Modern Türkiye'de Eğitim ve Öğretim Kitabı (et Terbiye ve 't-Ta'lim fî Türkiyâ el-Hadîse)

El-Cemâlî, *Modern Türkiye'de Eğitim ve Öğretim (1938)* kitabını, Irak'ta Talim ve Terbiye Genel Müdürü iken kaleme almıştır. Cumhuriyet'in ilk yıllarında Türkiye'deki eğitim hareketini incelemek ve bu deneyimin genç Irak eğitim sistemine uygunluğunu değerlendirmek amacıyla 1937 yılında, 30 Nisan'dan 27 Mayıs'a kadar Türkiye'ye gerçekleştirdiği bir inceleme gezisinin ürünü olan bu kitap, kapsamlı bir rapor niteliğindedir. El-Cemâlî, Türkiye'ye gerçekleştirdiği bu gezinin gerekçesini ve izlenimlerini şu cümlelerle anlatmaktadır:

Bugün Türkiye, hayatın bütün alanlarında ilerlemesini sürdüren bir ülkedir. Bu ilerleme hayranlık ve takdir uyandırmaktadır. Eğitim ve öğretim alanındaki ilerlemesi ise diğer siyasi, sosyal ya da ekonomik alanlardaki ilerlemesinden hiç de geri değildir. Bu nedenle, Türkiye'ye eğitim ve öğretim hareketini yakından incelemek amacıyla seyahat etme fırsatı bulduğumda büyük bir memnuniyet duydum. Orada geçirdiğim sürenin kısalığı nedeniyle her şeyi bildiğimi, her şeyi gördüğümü ve her şeyi incelediğimi iddia edemem. Burada sunduklarım, Türkiye'deki eğitim durumuna dair elde ettiğim hızlı izlenimlerin bir sonucudur... Türkiye'de ise, farklı alanlardaki pek çok saygın kişi bana karşı büyük bir incelik ve misafirperverlik göstermiştir. Onların bir kısmını tanıdım, bazılarıyla samimi dostluklar kurdum. Bunlar arasında ilköğretim ve ortaöğretim öğretmenleri, Millî Eğitim Bakanlığı yetkilileri, Tarım Bakanlığı mensupları, Yurt gazetesinin sahibi ve yöneticisi, propaganda ve yayın müdürleri ve isimlerini anmaktan kaçındığım, büyük bir misafirperverlik ve cömertlik gösteren daha birçok şahsiyet bulunmaktadır. İsimlerini tek tek anmaktan kaçındım, zira liste oldukça uzundur ve burada buna yer yoktur. Her hâlükârda, bu

yolculuk Türkiye ve insanları hakkında zihnimde güzel izlenimler bırakmıştır (s. 2).

Yukarıdaki cümlelerden anlaşılacağı üzere el-Cemâlî, 1937 yılı Türkiye'sinde eğitim de dahil her alanda yaşanan gelişmeleri hayranlıkla izlemiştir ve Türkiye'ye yaptığı geziden oldukça memnun ayrılmıştır.

El-Cemâlî bu gezide Ankara, Eskişehir, İstanbul, Bursa, Balıkesir, İzmir ve bu illerin çevresindeki bazı köyleri ziyaret etmiş, ilk, orta ve çeşitli düzeylerdeki kültürel ve mesleki eğitim kurumlarını incelemiştir. Bu eğitim kurumlarının, yükseköğretim düzeyleriyle ilişkisine de bakmıştır. Bunların dışında, Ziraat Vekâletine bağlı bulunan tarım okullarını incelediğini, Cumhuriyet Halk Partisi tarafından yürütülen halk kültürü faaliyetlerini, Halkevlerini ve köylere tahsis edilmiş olan *Yurt* gazetesini ele aldığını belirtmektedir (el-Cemâlî, 1938, s. 3).

144 sayfadan oluşan ve el-Cemâlî'nin Türkiye gözlemlerini raporlaştıran bu kitap, 1938'de Bağdat'ta Devlet Matbaası tarafından basılmıştır. Kitap gezi ve raporun bağlamını belirleyen bir giriş ve takdim ile başlamakta, ardından Türkiye'de eğitimin düşünsel temellerini, anaokulundan yükseköğretim ve mesleki eğitime kadar çeşitli kademeleri, sınavları, öğretmen yetiştirmeyi ve yönetim biçimlerini ele alan ayrıntılı bölümlerle devam etmektedir. Irak için sunulan önerilerin özetini içeren bir sonuç bölümüyle de tamamlanmaktadır. Kitap, Türkiye'deki eğitim sistemini her boyutuyla ortaya koyarken, çok sayıdaki fotoğrafla -görüntü kalitesi yüksek olmasa da- dönemin eğitim görünümüne görsel bir ışık tutmaktadır. (el-Cemâlî, 1938, s. 5). El-Cemâlî'nin kitabında, Türk eğitim deneyimini dengeli ve eleştirel bir perspektifle sunmaya çalıştığı, başarılı uygulamalardan ders çıkarırken, sosyal ve yapısal zorlukları ortaya koyduğu görülmektedir.

Nitel yaklaşıma sahip olan bu çalışmanın amacı, Muhammed Fadıl el-Cemâlî'nin *Modern Türkiye'de Eğitim ve Öğretim* kitabı çerçevesinde 1937 yılı Türkiye'sinde kızların eğitimine ilişkin gözlemlerini ortaya koymaktır ve yöntem olarak doküman analizi kullanılmıştır.

Çalışmanın alana iki türlü katkı sağlaması beklenmektedir. Birincisi erken dönem Türk eğitim sistemine uluslararası bir perspektif sunması bakımından önem arz etmektedir. İkinci olarak, dönemin canlı tanığı olduğu için el-Cemâlî'nin kitabı birincil bir kaynak niteliğindedir. Dolayısıyla 1937'de kızların eğitimine yönelik kitabında sunduğu bilgiler, Türk eğitim tarihi bağlamında değerlidir. Ülkesi için başarılı bir eğitim modeli arayışında olan el-Cemâlî'nin *Modern Türkiye'de Eğitim ve Öğretim* kitabını, detaylardan kaçınmadan titizlikle hazırladığı da ifade edilmelidir.

1937 Yılı Türkiye'sinde Kızların Eğitimi

El-Cemâlî, kitabının ilk kısmında, uzun bir şekilde Türkiye'de eğitimin hedeflerini ve ilkelerini anlatmaktadır. Bu bölümde üzerinde durduğu konulardan biri de yeni Türkiye'de kadınların konumudur. Türkiye'de kadınların ve kızların ayrıcalıklı yerini *İnkılapçılık* başlığı altında aşağıdaki cümlelerle aktarmaktadır:

İnkılabın en belirgin iki tezahürü belki de kadın-erkek eşitliği ile yazının Arap harflerinden Latin harflerine çevrilmesi olmuştur. Türk kadını, erkekle eşit haklara kavuşmuştur. Bu hak ve eşitlik düzeyi, bazı Avrupa ülkelerindeki kadınların sahip olduğu haklardan bile ileridir. Okulların kapıları, türü ne olursa olsun, kadınlara ve erkeklere ayırım yapılmaksızın açılmıştır. Eğitim, bütün aşamalarıyla karma olarak yürütülmektedir. Okullardaki öğretim kadroları da kadın ve erkeklerden oluşmaktadır ve toplum hayatının bütün alanları kadınlara açıktır. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yaklaşık yirmi kadın milletvekili bulunmaktadır. Kadınlar, yargı, yönetim, tıp ve hemşirelik gibi alanlarda görev almaktadırlar. Türk kadını bugün, bilim hizmetinde erkeklerle omuz omuza yer almaktadır. Havacılık alanında öncülük eden bir Türk kadınının varlığı, Atatürk'ün bizzat teşvikiyle mümkün olmuş ve bu durum, Türk kızlarının yeteneklerini ortaya koymaları için cesaret verici bir örnek teşkil etmiştir. Gerçekte Türkiye'yi ziyaret eden biri, Türk kadınının toplum içindeki konumunun saygın olduğunu ve yerinin, Türk toplumunda erkeğin yerinden hiç de geri olmadığını açıkça hisseder (s. 12).

Kitapta verilen bu bilgiler, 1937 Türkiye'sinde kadının güçlü konumunu ortaya koyarken, okullaşma boyutundaki durumuna da ışık tutmaktadır. Zira el-Cemâlî, türü ne olursa olsun okulların kapılarının, kadınlara ve erkeklere ayırım yapılmaksızın açıldığını özellikle vurgulamaktadır. Aynı zamanda bu cümlelerden, toplumda bütün alanların kadınlara açık olmasını hayranlıkla karşıladığı anlaşılmaktadır. Kitabının devamında, ilköğretim, ortaöğretim, meslek okulları, kız sanayi mektepleri,

öğretmen okulları gibi başlıklarla Türkiye’deki eğitim kademeleri hakkında ayrıntılı bilgiler vermektedir. Bu bilgiler önemli ölçüde, 1937’de kızların eğitimine de ışık tutmaktadır.

1937’de İlköğretim Okullarında Kızların Eğitimine Dair Gözlemleri

El-Cemâlî kitabında, Türkiye’de ilkokullarda okutulan dersler, sorunlar, eğitim yöntemleri ve amaçları, eğitim binaları ve araçları, köy okulu problemi gibi pek çok konuyu değerlendirmektedir. Yaptığı gözlemler doğrultusunda ilköğretim sisteminin, öğrenim süresi, müfredat ve kurumsal esaslar bakımından örnek alınması gerektiğini belirtmektedir (el-Cemâlî, 1938, s. 103). Fakat doğal olarak Türkiye’de ilkokul düzeyinde kız ve erkek öğrencilere eğitim aynı koşullarda sunulduğu için, verdiği bilgilerde kızlardan ayrıca bahsetmemektedir. Sadece Müfredat ve Öğretim Yöntemleri başlığı altında şu açıklamaları yapmaktadır: “Çocuklar ders aralarında tam bir özgürlük içinde zaman geçirirler, öğretmenler de teneffüslerde onlara katılır. Karma eğitim zaten benimsendiği için ayrıca vurgulanmasına gerek yoktur. Eğitim sistemi kız ve erkek öğrencileri kapsamakta, ayrıca şehir ilkokullarında kadın öğretmenlerin sayısı giderek artmaktadır” (s. 26).

Yukarıdaki cümlelerden ilkokullarda kız ve erkek öğrencilerin özgürlük içinde birlikte zaman geçirdikleri ve öğretmenlerin de bu ortamı desteklediği anlaşılmaktadır. El-Cemâlî, ilkokullarda *Türkçe, Tarih, Coğrafya, Yurt bilgisi, Tabiat Bilgisi, Aile bilgisi, Hayat bilgisi, Hesap ve geometri, Resim-El işi, Yazı, Müzik ve Beden Eğitimi* derslerinin okutulduğu bilgisini vermektedir (bk. Ek 1). Akademik araştırmalar da ilkokullar konusunda el-Cemâlî’nin verdiği bu ders bilgilerini doğrular niteliktedir. Korkmaz ve Güler (2020) çalışmalarında, ilkokullarda verilen dersleri benzer şekilde aktarmaktadır. Bu derslerin 1937’de her sınıf düzeyi için haftalık toplam saati 26’dır. Ders süresi ise 40 dakikadır. Sınıf öğretmeni, tek bir sınıftan sorumlu olduğu için, dersler arası bağlantı kurabilmekte, öğrencileri tek tek tanıma fırsatı elde edebilmektedir. İlkokulda sınıf öğretmenin tek bir sınıftan sorumlu olması, el-Cemâlî’nin aynı zamanda fikren desteklediği bir durumdur (el-Cemâlî, 1938, s. 23).

Kitabında, ilkokullara örneklik sağlaması bakımından aşağıda Şekil 1’deki fotoğrafa da yer vermektedir:

Şekil 1. İzmir şehrinde Gazi İlkokulu
İzmir Gazi İlkokulu’nun Eğitim Kadrosu (el-Cemâlî, 1938, s. 28-29)

Yukarıdaki görsel, 1937’de kullanılan ilkokul binasına ve eğitim kadrosuna dair bir fikir vermektedir. Görselde, 1937’de İzmir Gazi İlkokulu’nun eğitim kadrosunun daha çok kadınlardan oluştuğu da fark edilmektedir.

1937’de Ortaöğretim Okullarında Kızların Eğitime Dair Gözlemleri

El-Cemâlî, ortaöğretimin bazı bölgelerde karma, bazı yerlerde ise ayrı olduğu bilgisini vermektedir. Bu nedenle kimi yerlerde biri erkeklere, diğeri kızlara ait olmak üzere iki ayrı okul bulunmaktadır. Ancak tek bir okul varsa, kız ve erkek öğrenciler birlikte eğitim görmektedirler. Öğretim kadrosu da çoğunlukla karmadır.

Lise, ortaokul kısmını da içeren sekiz yıllık bir yapı içinde örgütlenebilmektedir. Bunun yanında, Türkiye’de liselerin dışında bağımsız ortaokullar da bulunmaktadır. Bu okullardaki kız ve erkek öğrencilerin toplam sayısı yaklaşık 76.000’dir. Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) (2024) tarafından hazırlanan çalışmada, 1937’de ortaokullardaki öğrenci sayısı toplam 74.107 olarak gösterilmektedir. Bu durumda el-Cemâlî’nin verdiği sayı ile MEB’in verdiği sayı arasında küçük bir fark bulunmaktadır.

El-Cemâlî kitabında, ortaokulların haftalık ders çizelgesini de tablo olarak sunmaktadır. Bu tabloda derslerin çoğu ortak olsa da kız ve erkek öğrenciler için ayrı düşünülmüş derslerin bulunduğu fark edilmektedir. Kitabında verdiği *Ortaokulların Haftalık Ders Programı* çizelgesinde, bu dersleri *Ek Dersler* başlığı altında aşağıda Tablo 1’de olduğu gibi göstermektedir:

Tablo 1. Türkiye’de Ortaokulların Haftalık Ders Programı

Dersler	1. Sınıf	2. Sınıf	3. Sınıf
Türkçe	5	4	4
Tarih	2	2	3
Coğrafya	2	2	2
Vatandaşlık Bilgisi	—	2	2
Matematik	5	4	4
Tabiat Bilgisi	3	3	2
Doğa Tarihi ve Sağlık Bilgisi	—	2	3
Yabancı Dil	5	4	4
Yazı (Hat)	2	—	—
Resim	1	1	1
Jimnastik	1	1	1
Müzik	1	1	1
Atölye/El işi	1	1	1
Toplam	28	28	28
Ek Dersler			
Askerî dersler (erkek öğrenciler için)	-	2	2
Dikiş ve biçki (kız öğrenciler için)	2	1	1
Ev idaresi (kız öğrenciler için)	-	1	-
Çocuk bakımı (kız öğrenciler için)	1	-	-

(el-Cemâlî, 1938, s. 30)

Tablo 1’e göre, ortak derslerin dışında erkek öğrencilere *Askerlik* dersi, kız öğrenciler için *Dikiş ve Biçki*, *Ev İdaresi* ve *Çocuk Bakımı* dersleri programda yer almaktadır. Bu dersler ortaokul süresince verilmektedir (el-Cemâlî, 1938, s. 30). Tabloda *Ek Dersler* olarak yer alan bu derslerin, kız öğrencileri büyük ölçüde eş ve anne rollerine hazırlamayı amaçladığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla ortaokul programının, kız öğrencilerin entelektüel gelişimini desteklerken, geleneksel rolleri de dikkate aldığı söylenebilir. Ortaöğretimin ortaokul kısmında uygulanan bu yaklaşımın, lise düzeyinde de sürdürüldüğü görülmektedir. El-Cemâlî’nin kitabında yer alan aşağıdaki Tablo 2 bu durumu doğrulamaktadır:

Tablo 2. Lise Müfredatı ve Ders Dağılımı

Dersler	1. Sınıf	2. Sınıf	3. Sınıf (Fen)	3. Sınıf (Edebiyat)
Türk Edebiyatı	3	3	2	5
Felsefe, Sosyoloji ve Mantık	—	—	3	7
Psikoloji	—	2	—	—
Tarih	2	2	3	3
Coğrafya	2	2	1	1
Matematik	5	4	8	2
Doğa Tarihi	3	2	1	1
Fizik	2	2	2	1

Fizik Laboratuvarı	1	1	1	½
Kimya	2	2	2	1
Kimya Laboratuvarı	1	1	1	½
Yabancı Dil	5	5	3	5
Askerî Eğitim (erkekler)/El işleri (kızlar)	2	2	3	3
Toplam	28	28	29	29

(el-Cemâli, 1938, s. 31)

Tablo 2'ye göre lisede kız ve erkek öğrenciler ortak olarak *Türk Edebiyatı, Felsefe, Sosyoloji ve Mantık, Psikoloji, Tarih, Coğrafya, Matematik, Doğa Tarihi, Fizik, Fizik Laboratuvarı, Kimya, Kimya Laboratuvarı, Yabancı Dil* derslerini almaktadırlar. Bunların yanı sıra erkekler için *Askerlik* kızlar için ise *El işleri* dersi programda yer almaktadır (el-Cemâli, 1938, s. 31). Lise eğitiminde de kızların eş ve annelik rollerine hazırlandığını düşündürmektedir. Fakat bu alanda yapılan çalışmalar, 1937-38 eğitim-öğretim yılından itibaren kızlara 1 saatlik askerlik dersi verilmeye başlandığını belirtmektedir (Aycan vd., 2018, s. 230). Bu kararın, el-Cemâli'nin Türkiye ziyaretinden sonra alınmış olması ihtimali yüksektir.

1937'de Meslek Okullarında Kızların Eğitime Dair Gözlemleri

El-Cemâli'nin kitabı, meslek okulları ve programları hakkında ayrıntılı bilgiler içermektedir. Özellikle Irak eğitim sistemine örneklik teşkil etmesi bakımından bu tür okulları çok önemsemektedir. Kitabında verdiği aşağıdaki bilgilere göre, toplumda meslek okullarına karşı büyük bir ilgi vardır:

Hükümetin, geniş imar planları ve büyük projeler yürütmesi nedeniyle Türkiye'de meslek okullarına olan ilgi artmıştır. Bu okulların mezunları iyi kazanç sağlayan işlere kolayca girebilmektedir. Meslek okulları tür ve seviye bakımından çeşitlidir. Ortaokul ve lise düzeyinde ticaret, sanayi, tarım, öğretmenlik, müzik ve oyunculuk okulları bulunmaktadır. Kızlar için el sanatları alanında özel meslek okulları vardır. Yükseköğretim düzeyinde ise yüksek ticaret, mühendislik ve yüksek ziraat okulları mevcuttur. İstanbul Üniversitesi ve o dönemdeki yüksek enstitüler bunun dışındadır (s. 36).

El-Cemâli'nin yukarıdaki cümlelerinden anlaşılabileceği üzere 1937 yılında Türkiye'de meslek okulları bağlamında kız okulları da önemli ölçüde ilgi görmektedir.

Ziyaret ettiği okullardaki öğrenci ve öğretmen sayılarını da vermeye özen göstermiştir. Örneğin ziyaret ettiği Ankara Ticaret Lisesi'nde, 18 öğretmenin görev yaptığını belirtmektedir. Aynı zamanda bu okulda 350 erkek ve kız öğrenci bulunduğunu yazmaktadır (el-Cemâli, 1938, s. 37). Özellikle öğretmen hanım ve kız öğrenci diye belirtmesi anlamlıdır. El-Cemâli'nin kız çocuklarının eğitimini önemseyişine ve kendi ülkesi için böyle bir gelişmeyi istediğine işaret etmektedir. Ticaret lisesinde kadın öğretmenlerin ve kız öğrencilerin bulunması, o dönemde kadınların eğitimdeki rolüne ve kız öğrencilerin eğitime erişim imkanlarına da ışık tutmaktadır. Bu alanda yapılan çalışmalar 1937'nin öncesinde de ticaret liselerinde kız öğrencilerin eğitim aldığını göstermektedir. Hatta o dönemlere ait fotoğraf karelerinde kız öğrencileri görmek mümkündür (bk. Ek 2) (MEB, 2019, s.47).

Kız Sanayi Mektepleri/Kız Enstitüleri'ne Dair Gözlemleri

Kökene, Osmanlı döneminde Mithat Paşa'nın açtığı kız ıslahhanelerine (1865) dayandırılan *Kız Sanayi Mektepleri*, Cumhuriyet döneminde *Kız Enstitülerine* dönüştürülmüştür. 1928'de yapılan düzenlemelerin ardından ilk kız enstitüsü Ankara'da -bugünkü Zübeyde Hanım Kız Meslek Lisesi'nin olduğu binada- *İsmet Paşa Kız Enstitüsü* adıyla açılmıştır ve yıllar içinde sayısı artmıştır (Akşit, 2005, s. 156; İleri, 2019, s. 202; Soydan, 2013, s. 274-75). İleri'ye (2019) göre, kız enstitülerinde verilen eğitimle: *Cumhuriyet dönemi kızlarını iyi bir eş, iyi bir anne olarak yetiştirmek, onları hem eve ve evliliğe hem de iş hayatına hazırlamak düşünülmüştür. Bu şekilde kız ve kadınlar toplumunda etkin ve önemli bir konuma getirilmek istenmiştir* (s. 217).

El-Cemâli'nin Türkiye ziyareti sırasında en fazla ilgi gösterdiği okul türlerinden biri hiç şüphesiz *Kız Sanayi Mektepleri/Kız Enstitüleri* olmuştur. Kitabında, bu okulların Türkiye'ye yaptığı etkiyi şu cümlelerle aktarmaktadır:

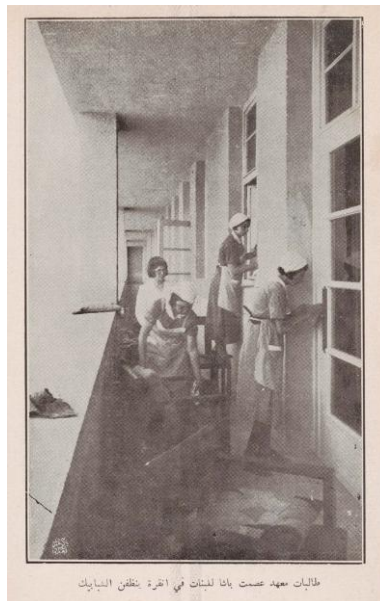
Türkiye'de kız sanayi okulları, Türk kızının hayatında büyük bir etki yaratmıştır; onu ev işleri ve ev ekonomisi alanına yönlendirmiştir. Bu okullar, ülke ekonomisinin korunmasında etkili bir rol oynamaktadır. Son yıllarda bu okullara olan ilgi çok artmıştır ve birçok kişi, bu tür eğitimin Türk evinin inşası için gerekli olduğuna inanmaktadır. Ev sanatları eğitimi, modern Türkiye'de Türk

kızları için bir gurur kaynağı hâline gelmiştir. Çünkü bu okullardan mezun olan kızlar, bedensel (el emeğine dayalı) işlerden uzak duran bir kuşak oluşturmuştur. Bu kuşak, eski eğitim anlayışının savunduğu, yalnızca bilgiyi ezberletmeye dayalı yöntemlerden farklıdır. Bir kız sanayi okulunun müdürü bana şöyle demiştir: “Önceki nesil, mutlu bir aile hayatına hazırlanmadığı için okullardan zayıf çıktı; yeni nesil ise aile hayatını düzenleyen ve kızı ev işlerine teşvik eden okullar sayesinde yeni bir yöne girmektedir. Böylece kızlar, yeni Türkiye’de gurur duymaktadır; zira artık çamaşır yıkamayı, yemek pişirmeyi, ütü yapmayı ve dikiş-nakış işlerini eskiden olduğu gibi küçümsememektedir (s. 50).

Yukarıdaki cümlelere göre, kızlar meslek okullarında güçlü bir şekilde ev içi rollerine de hazırlanmaktadır. Ev içi rollerini bilinçli bir şekilde benimseyen kızlar sayesinde, daha mutlu bir aile yapısının ortaya çıkacağı varsayılmaktadır. Kitabında, bu kurumlara dair bazı fotoğraflar da vermektedir. Aşağıdaki Şekil 2 ve Şekil 3’teki fotoğraflar buna örnek verilebilir:

Şekil 2. Ankara'daki İsmet Paşa Kız Enstitüsü; Ev Sanatları (Ev Ekonomisi) Okulu Niteliğindedir. Ankara'daki İsmet Paşa Kız Enstitüsü Öğrencileri Yemek Pişirirken (el-Cemâlî, 1938, s. 51).

Şekil 3. Ankara'daki İsmet Paşa Kız Enstitüsü öğrencileri pencereleri temizlerken (el-Cemâlî, 1938, s. 52).

Yukarıda verilen fotoğraflar, Enstitüde yapılan uygulamalı eğitimlere ışık tutmaktadır. *Ankara İsmet Paşa Kız Enstitüsü*'nde bu tür uygulamalı eğitimlerin açıldığından itibaren yapıldığını gösteren fotoğraflar da mevcuttur (bk. Ek 3) (MEB, 2019, s. 168). El-Cemâlî, bu okulların gelişimini ve türlerini ise aşağıdaki cümlelerle aktarmaktadır:

Son yıllarda ev sanatları mekteplerinin sayısı hızla artmıştır. Kız sanayi mekteplerinin açılmasına olan talep de giderek artmaktadır. Bu tür okulların sayısı 15'e ulaşmıştır. Bazı müesseselerde aynı çatı altında çeşitli okullar bulunmaktadır. Kız sanayi eğitimi, öğrencilerin istekleri ve kabiliyetlerine göre değişmektedir. Bu esasa göre eğitim üç türe ayrılabilir: 1. Kültürel–mesleki eğitim: Bu eğitim, kız enstitüleri olarak adlandırılan okullarda verilir. İlköğretimden sonra beş yıl sürer. Ortaokul dersleri ile mesleki uzmanlığı birleştirir. İlkokul mezunları kabul edilir; ayrıca ortaokul mezunları da yalnızca iki yıllık mesleki eğitim almak üzere kabul edilebilir. 2. Gündüzlü sanayi meslek okulları (kızlar için): (Bu adlandırma yerinde değildir; çünkü okul sabahtan akşama kadar açıktır). İlkokul mezunlarını kabul eder ve iki yıl süreli yoğun mesleki eğitim verir. Kız öğrenci, iki yılın sonunda uzmanlaştığı meslekte diploma alır. 3. Bu okullara okul diploması olmayan, yalnızca meslek öğrenmek isteyenler de kabul edilir, meslek alanında bir belge alırlar. Ayrıca ev hanımları da, herhangi bir ders türü için şart aranmaksızın bu okullara kabul edilir. Gün içinde kendilerine uygun saatlerde -örneğin yalnızca sabah ya da öğleden sonra- evin ihtiyaç duyduğu alana göre derslere devam edebilirler... Türkiye'de bu tür eğitimin yayılması için geniş imkânlar görülmektedir. Bu eğitim, Türk aile hayatını yenileyen bir ruh taşımaktadır. Bu okullara, memur eşlerinden en yoksul ailelerin kadınlarına, işçi eşlerinden dükkân sahiplerinin eşlerine kadar toplumun her kesiminden kadınlar devam etmektedir. Bunlar, kelimenin tam anlamıyla halkçı ve demokratik okullardır (s. 51).

El-Cemâlî'nin aktardığı bilgiler doğrultusunda, aynı çatı altında faaliyet gösteren ve farklı sosyo-ekonomik koşullara sahip kadın ve kızlara esnek programlar aracılığıyla eğitim imkânı sunan bu kurumların, demokratik bir eğitim anlayışını yansıttığı anlaşılmaktadır. Söz konusu kurumlar, meslek edinmek ve bireysel gelişimini sürdürmek isteyen kadınlar için de önemli fırsatlar sağlamıştır.

Kız Enstitüleri'nin her bir şubesinin haftalık ders programlarına, el-Cemâlî kitabında geniş bir şekilde yer vermektedir. Bunlardan biri, aşağıda Tablo 3'de gösterilen beş yıllık öğrenim süresine sahip *Kız Enstitülerinin* ders programıdır:

Tablo 3. Genel Dersler

	Dersler	1. Sınıf	2. Sınıf	3. Sınıf	4. Sınıf	5. Sınıf
Genel Dersler	Türkçe	5	3	2	2	2
	Tarih	3	2	2	–	–
	Coğrafya	2	2	1	1	–
	Medeni bilgiler	–	–	–	2	2
	Fen bilgisi	3	3	1	1	1
	Doğa tarihi	–	1	1	2	–
	Matematik	5	3	2	1	1
	Defter tutma	–	–	–	–	1
	Yabancı dil	6	3	3	3	3
	Beden eğitimi	1	1	1	1	1
	Müzik	1	1	1	1	1
	Yazı	1	–	–	–	–
	Toplam	27	19	14	14	12
Genel Meslek Dersleri	Dikişin esasları	7	–	–	–	–
	Nakış	2	2	2	2	–
	Resim ve tezyini resim	4	3	1	1	1
	Yemek pişirme	–	3	3	2	–
	Ev idaresi, çamaşır yıkama, temizlik ve ütü	–	3	3	2	–
	Çocuk bakımı	–	–	–	1	1

Sağlığın korunması ve ev idaresi uygulaması	–	–	1	1	–
Toplam	13	11	10	9	4

(el-Cemâli, 1938, s. 52)

Tablo 3'e göre, beş yıllık öğrenim süresine sahip Kız Enstitülerinin ders çizelgesinde iki grup ders yer almaktadır. Bunlar, genel dersler ve meslek dersleridir. Genel dersler; *Türkçe, Tarih, Coğrafya, Medeni Bilgiler, Fen Bilgisi, Doğa Tarihi, Matematik, Defter Tutma, Yabancı Dil, Beden Eğitimi, Müzik ve Yazı* derslerinden oluşmaktadır. Meslek dersleri ise *Dikiş Esasları, Nakış, Resim ve Tezyinî Resim, Yemek Pişirme, Ev İdaresi, Çamaşır Yıkama, Temizlik ve Ütü, Çocuk Bakımı, Sağlığın Korunması ve Ev İdaresi Uygulaması* derslerini kapsamaktadır. Genel derslerin haftalık ders saati 1. sınıflar için 27, 2. sınıflar için 19, 3. ve 4. sınıflar için 14, 5. sınıflar için ise 12'dir. Meslek derslerinin haftalık toplam saati ise 1. sınıflar için 13, 2. sınıflar için 11, 3. sınıflar için 10, 4. sınıflar için 9 ve 5. sınıflar için 4'tür.

Terzilik İhtisas Şubesi'nin dersleri ise Tablo 4'de gösterildiği gibidir (bk. Ek 4):

Tablo 4. Terzilik İhtisas Şubesi Dersler ve Haftalık Saatler

Ders Adı	1. Sınıf	2. Sınıf	3. Sınıf	4. Sınıf	5. Sınıf
Kesim ve Dikiş	–	7	9	11	20
Moda (Şapka Yapımı)	–	3	2	3	2
İç Giyim	–	–	2	3	1
Terzilik Teknolojisi	–	–	1	–	–
Terzilik Tarihi ve Çizim	–	–	–	–	–
Meslek Ahlakı ve Kültür	–	–	2	2	1
Toplam	–	10	16	17	24

(el-Cemâli, 1938, s. 53)

Tablo 4'e göre, Terzilik İhtisas Şubesi'nde 6 farklı ders yer almaktadır. Bunlar; *Kesim ve Dikiş, Moda (Şapka Yapımı), İç Giyim, Terzilik Teknolojisi, Terzilik Tarihi, Çizim ile Meslek Ahlakı ve Kültür* dersleridir. Bu derslerin haftalık toplam ders saati 2. sınıflar için 10, 3. sınıflar için 16, 4. sınıflar için 17 ve 5. sınıflar için 24'tür. Tabloda, 1. sınıflara ihtisas bağlamında ders verilmediği görülmektedir..

Moda (Modista) İhtisas dersleri ve haftalık saatleri aşağıda Tablo 5'te verildiği şekildedir:

Tablo 5. Moda (Modista) İhtisas Şubesi Dersler ve Haftalık Saatler

Ders Adı	1. Sınıf	2. Sınıf	3. Sınıf	4. Sınıf	5. Sınıf
Moda (Modista)/Şapka Yapımı	–	3	7	9	15
Süsleme	–	–	4	4	6
Biçki ve Terzilik	–	7	2	3	2
Moda Teknolojisi	–	–	1	–	–
Moda Tarihi ve Mesleki Çizim	–	–	2	2	1
Toplam	–	10	16	17	24
Genel Dersler Toplamı	27	19	14	14	12
Genel Meslek Dersleri Toplamı	13	11	10	9	4
İhtisas Dersleri Toplamı	–	10	16	17	24
Her Sınıf İçin Genel Toplam	40	40	40	40	40

(el-Cemâli, 1938, s. 53)

Tablo 5'te, Moda (Modista) şubesinde öğrenim gören kız öğrencilerin haftalık olarak *Moda (Modista)/Şapka Yapımı, Süsleme, Biçki ve Terzilik, Moda Teknolojisi, Moda Tarihi ve Mesleki Çizim* derslerini aldıkları görülmektedir. Bu derslerin haftalık toplam süresi 2. sınıflar için 10, 3. sınıflar için 16, 4. sınıflar için 17 ve 5. sınıflar için 24 saattir. Bunun yanı sıra, tabloya göre 1. sınıflarda genel dersler toplamı 27, genel meslek dersleri toplamı 13'tür. 2. sınıflarda genel dersler toplamı 19, genel meslek dersleri toplamı 11 ve ihtisas dersleri toplamı 10'dur. 3. sınıflarda genel dersler toplamı 14, genel meslek dersleri toplamı 10 ve ihtisas dersleri toplamı 16'dır. 4. sınıflarda genel dersler toplamı 14, genel meslek dersleri toplamı 9 ve ihtisas dersleri toplamı 17'dir. 5. sınıflarda ise genel dersler toplamı 12, genel meslek dersleri toplamı 4 ve ihtisas dersleri toplamı 24'tür. Her bir şubede haftalık toplam ders saati 40'tır.

El-Cemâli'nin kitabında yer alan programlardan biri de *Orta Öğrenimi Tamamlayan Kızlar İçin Ev Sanatları Meslek Okuluna Giriş Ders Programı*'dir. Bu programa ait dersler Tablo 6'da verilmiştir:

Tablo 6. Meslek Okullarına Giriş (Ev Sanatları) Dersleri (4. ve 5. Sınıflar)

Dersler	4. Sınıf		5. Sınıf	
	Terzilik ve Kesim/Dikiş	Modista ve şapka yapımı	Terzilik ve Kesim/Dikiş	Modista ve Kalıp Çıkarma
Terzilik ve Kesim/Dikiş	16	4	19	4
Moda (Modista) ve Şapka Yapımı	4	16	4	16
Çiçek yapımı	—	4	—	7
İç Giyim	4	—	4	—
Nakış	4	4	3	3
Ev idaresi	3	3	3	3
Yemek pişirme	4	4	4	4
Mesleki Çizim ve süsleme	4	4	3	3
Teknoloji	1	1	—	—
Toplam	40	40	40	40

(el-Cemâlî, 1938, s. 54)

Tablo 6'ya göre, ortaokulu tamamlamış ve eğitimine devam eden kız öğrenciler 10 farklı ders almaktadır. Bu dersler; *Terzilik ile Kesim-Dikiş*, *Moda (Modista) ve Şapka Yapımı*, *Çiçek Yapımı*, *İç Giyim*, *Nakış*, *Ev İdaresi*, *Yemek Pişirme*, *Mesleki Çizim ve Süsleme* ile *Teknoloji* dersleridir. Derslerin haftalık toplam süresi 40 saattir.

Kız Sanayi Okullarının *Akşam Ev Sanatları/Akşam Sanat Okulları* şubelerinin ders programları el-Cemâlî'nin kitabında, A, B ve C Türleri adı altında verilmektedir. Bu türlerin programları Tablo 7, Tablo 8 ve Tablo 9'da gösterilmiştir:

Tablo 7. Tür (A)

Terzilik Bölümü Birinci ve İkinci Sınıf		
Dersler	1. Sınıf	2. Sınıf
Terzilik ve Kesim/Dikiş	9	9
İç giyim	2	2
Nakış	1	1
Resim	3	3
Ev idaresi ve yemek pişirme	3	3
Çocuk sağlığı ve bakımı	1	1
Türkçe	2	2
Matematik	2	2
Fransızca dili	4	4
Toplam	27	27
Moda/Modista (Şapka Yapımı) Bölümü		
Moda/Modista Dersleri	6	6
Süsleme (Çiçek Yapımı)	3	3
Biçki ve Terzilik	2	2
Nakış	1	1
Çizim	3	3
Ev İdaresi, Yemek Pişirme ve Pasta Yapımı	3	3
Çocuk Sağlığı ve Bakımı	1	1
Türkçe	2	2
Matematik	2	2
Fransızca	4	4
Toplam	27	27

(el-Cemâlî, 1938, s. 54)

Tablo 7 Tür (A)'ya göre, Akşam Kız Sanat Okullarında 1. ve 2. sınıf öğrencilerinin *Terzilik ve Kesim Dikiş*, *İç Giyim*, *Nakış*, *Resim*, *Ev İdaresi* ve *Yemek Pişirme*, *Çocuk Sağlığı ve Bakımı*, *Türkçe*, *Matematik* ve *Fransızca* derslerini aldıkları görülmektedir. Bu kapsamda öğrencilerin toplamda 9 farklı

ders aldığı anlaşılmaktadır. Her bir şube için haftalık toplam ders saati 27'dir.

Moda (Modista)/Şapka Yapımı bölümünde öğrenim gören öğrenciler ise 10 farklı ders almaktadır. Bu dersler; *Moda (Modista)*, *Süsleme (Çiçek Yapımı)*, *Biçki ve Terzilik*, *Nakış*, *Çizim*, *Ev İdaresi*, *Yemek Pişirme ve Pasta Yapımı*, *Çocuk Sağlığı ve Bakımı*, *Türkçe*, *Matematik ve Fransızca* dersleridir. Her bir şubenin haftalık toplam ders saati 27'dir.

Tablo 8. Tür (B)

Terzilik ve Dikiş Bölümü		
Dersler	1. Sınıf	2. Sınıf
Terzilik ve dikiş	9	9
İç giyim	2	2
Nakış	1	1
Çizim/resim	3	3
Türkçe	2	2
Matematik	2	2
Toplam	19	19
Modacılık/Modista Bölümü (Şapka Yapımı) 1. ve 2. Sınıflar		
Moda/Modista (Şapka Yapımı)	6	6
Süsleme	3	3
Resim/Çizim	3	3
Türkçe	2	2
Matematik	2	2
Toplam	16	16

(el-Cemâlî, 1938, s. 55-56)

Tablo 8 Tür (B)'ye göre, Terzilik ve Dikiş bölümü öğrencileri *Terzilik ve Dikiş*, *İç Giyim*, *Nakış*, *Çizim/Resim*, *Türkçe* ve *Matematik* olmak üzere 6 farklı ders almaktadır. Her bir şubenin haftalık toplam ders saati 19'dur.

Moda (Modista)/Şapka Yapımı bölümünde ise 5 farklı ders bulunmaktadır. Bu dersler; *Moda (Modista)/Şapka Yapımı*, *Süsleme*, *Resim/Çizim*, *Türkçe* ve *Matematik* derslerinden oluşmaktadır. Her bir şubede haftalık toplam ders saati 16'dır.

Tablo 9. Tür (C)

Dersler	1. Sınıf	2. Sınıf
Terzilik ve Biçki	6	6
Nakış	6	6
İç giyim	6	6
Çizim	3	3
Moda/Modista (Şapka Yapımı)	6	6
Süsleme	3	3
Ev İdaresi	3	3
Yemek Pişirme	3	3
Pasta Yapımı	3	3
Fransızca	4	4
Toplam	43	43

Not: Bu bölümdeki öğrenci, bütün dersleri almak zorunda değildir (el-Cemâlî, 1938, s. 56)

Tablo 9'a göre, Tür (C) grubundaki öğrencilere 10 farklı ders okutulmaktadır. Bu dersler; *Terzilik ve Biçki*, *Nakış*, *İç Giyim*, *Çizim*, *Moda (Modista)/Şapka Yapımı*, *Süsleme*, *Ev İdaresi*, *Yemek Pişirme*, *Pasta Yapımı* ve *Fransızca* dersleridir. Bu derslerin her bir şube için haftalık toplam süresi 43 saattir.

El-Cemâlî, Ankara, İstanbul, Bursa ve İzmir'de bu programa bağlı birçok okulu ziyaret ettiğini, belirtmektedir. Ona göre, okullar genel olarak ihtisaslaşmış ve yaratıcı niteliktedir (el-Cemâlî, 1938, s. 56). İncelediği kız Enstitülerinin niteliğini ortaya koymak amacıyla, kitabında aşağıda Şekil 4'de verilen fotoğrafları da kullanmaktadır:

Şekil 4. Ankara'daki Kız Enstitüsü'nde Biçki (Terzilik) Salonu (el-Cemâlî, 1938, s. 57-58)

Bu tür okullardaki eğitim ile ilgili ise aşağıdaki bilgileri vermektedir:

Her dalında ve mesleğinde, azımsanmayacak sayıda uzman, Batı ülkelerinde -özellikle Fransa ve Belçika'da- eğitim görmektedir. Ankara'da bazı yabancı kadınların bulunduğu bir enstitü vardır. Bunlardan biri, Paris'ten getirilen ve moda alanında şöhret kazanmış bir uzmandır. Bu kişiler, Türkiye'de modada yaratıcılık ruhunu yerleştirmek ve geliştirmek için çalışmakta, ayda yaklaşık bin Türk lirası, yani yaklaşık 150 dinar maaş almaktadırlar. Ancak bu kişiler, bu tür eğitimin sağladığı büyük itibar dikkate alındığında bu meblağı yüksek saymamaktadırlar (s. 57).

El Cemâlî'nin verdiği bilgilere göre, bu enstitülerde genel atölyeler bulunmaktadır. Hanımlar, buraya elbiseleri kesip biçmeye ve modeller hazırlamaya gelmektedirler. *İsmet Paşa Atölyesi*, Türk ve yabancı hanımların elbiselerini diktirdiği önemli bir merkez hâline gelmiştir. Bu okulların hepsinde dikkat çekici biçimde çiçek yapımı, kurdele/patron (bağ) yapımı, elbiseler ve çeşitli ev eşyaları hazırlama gibi işlerde büyük bir ustalık mevcuttur. Ayrıca **nakışta** da ayrı bir maharet vardır. İstanbul'da kızlara yönelik bir sanayi mektebi bulunmaktadır. Okulda, Türk halk sanatının canlandırılması ve yaşatılmasına yönelik çalışmalar yürütülmektedir. Ayrıca yemek pişirme ve pasta yapımı derslerine büyük önem verilmektedir. Yemek pişirme eğitiminin kurum içinde sağlam ve köklü bir yapıya sahip olduğu da anlaşılmaktadır. Okulun binası modern tarzda inşa edilmiştir. Büyük ve güzel bir binada kurulmuş olan okulda yatılı bölümler mevcuttur. Burada Türkiye'nin farklı bölgelerinden gelen kızlar eğitim almakta hatta Mısır gibi komşu ülkelerden gelen öğrenciler de bulunmaktadır (el-Cemâlî, 1938, s. 57). El Cemâlî, okuldaki öğrenci ve öğretmen sayılarıyla ilgili ise şu bilgileri aktarmaktadır.

Müessesede 1450 öğrenci vardır; bunların 200'ü yatılı, 80'i gündüzlüdür. Öğrenciler devletin imkanlarıyla okutulmakta ve ev sanatları öğretmeni olarak yetiştirilmektedir. Bu okulda 45 öğretmen görev yapmaktadır ve bunlardan üçü yabancıdır. Bu müessese, ev sanatları öğretmeni yetiştirmek üzere kurulmuş bir enstitüdür. Enstitüde öğretmen yetiştirme bölümü de bulunmakta olup, öğrenim süresi beş yıldır (s. 57).

Akademik araştırmalarda (Akşit, 2005, s. 147; Koç, 2022, s. 1110; Soydan, 2013, s. 284), Kız Enstitüleri'nde okutulan derslerle ilgili bilgiler, el-Cemâlî'nin verdiği bilgilerle uyumlu görünmektedir.

1937'de Öğretmen Yetiştiren Kurumlarda Kızların Eğitime İlişkin Gözlemleri

El-Cemâlî'nin eserinde yer verdiği öğretmen yetiştiren kurumlara ilişkin bilgiler, bu kurumların hangi kurumlar olduğunu ve öğretmen yetiştirme sürecindeki işlevlerini ortaya koymaktadır. Türkiye'de öğretmen yetiştiren kurumlara dair ise öncelikle aşağıdaki bilgileri vermektedir:

Türkiye'de öğretmenler, üç tür enstitüde yetiştirilmektedir. Bunlar: (1) İlk Muallim Mektepleri: Sayısı 11'dir; bunların 5'i kızlar, 6'sı erkekler içindir. Bu okullar Türkiye'nin çeşitli bölgelerine dağılmıştır. Ankara'da yalnızca bir tane bulunmaktadır. Bu okullar, ilkokullarda öğretmenlik yapacak öğretmenleri yetiştirir. (2) Gazi Eğitim Enstitüsü: Ankara'da yer alır. Burada ortaokullarda ders verecek erkek ve kadın öğretmenler yetiştirilmektedir. (3) Yüksek Öğretmen Okulu: İstanbul'dadır ve liselerde ders verecek öğretmenleri yetiştirir. Son zamanlarda ayrıca,

köyler için pratik tarım ve temel kültür alanlarında eğitmen yetiştiren merkezler kurulmuştur. Bunlar, öğretmen yetiştirme kurumlarının dördüncü bir türünü oluşturmaktadır (s. 67).

El-Cemâlî'nin ilkokullara öğretmen yetiştiren *İlk Muallim Mektepleri* ile ilgili verdiği rakamlar, döneme ait bilgilerle benzerlik göstermektedir. 1923-1924 yıllarında, 7'si kız öğretmen okulu, 13'ü erkek öğretmen okulu olmak üzere toplam 20 okul bulunurken, 1938 gelindiğinde sayıları 11'e kadar düşmüştür (Doğan, 2005, s. 135). Bunun nedeni, öğretmen okullarını belirli merkezlerde toplamak ve öğretmen yetiştirme politikalarında verimliliği artırmaktır (Benli, 2020, s. 75).

Yukarıdaki bilgiler üzerinden, 1937'de ilkokullar için öğretmen yetiştiren okulların kız ve erkekler için neredeyse aynı sayıda olduğu anlaşılmaktadır. Bu da o dönemde öğretmen olmak isteyen kızlar için önemli bir fırsat olarak değerlendirilmelidir.

İlk Muallim Mektepleri'nin hepsinin yatılı olduğunu belirten el-Cemâlî, okullarda ortak program uygulandığını da yazmaktadır. Eğitim süresi ise ortaokuldan sonra üç yıldır. Okul binaları oldukça moderndir. Programlarla ilgili ise şunları yazmaktadır: “*İlk Muallim Mekteplerinde eğitim, yüksek düzeyli ve uygulamalıdır. Türkiye'deki öğretmen okullarında uygulamaya özel bir önem verildiği görülmüştür. Özellikle öğretmenlik uygulamaları alanında büyük bir titizlik vardır. Ayrıca resim, el işleri ve beden eğitimi derslerine de önem verilmektedir*”(s. 67).

El-Cemâlî, Türkiye'de öğretmen yetiştirme uygulamalarını anlamak ve örnek almak adına Ankara'da *Gazi Eğitim Enstitüsü'nü (Gazi Terbiye Enstitüsü)* ziyaret etmiştir. Bu kurum ile ilgili görüşleri ise şöyledir:

Bu, Ankara'nın dış semtlerinde yer alan büyük ve görkemli bir okuldur. Uzaktan bakıldığında ziyaretçide son derece etkileyici bir izlenim bırakır; zira burada büyük bir ilim müessesesiyle karşı karşıya olunduğu hemen hissedilir. Türkler bu okulla büyük bir gurur duymakta, ziyaretçiler de onu görmeye büyük ilgi göstermektedir. Gerçekte bu okul, serbestçe gezilip incelenebilen bir kurumdur ve teşkilatı ayrıntılı biçimde incelenmeye değerdir (s.69).

1937'de el-Cemâlî'nin verdiği bilgilere göre, *Gazi Eğitim Enstitüsü*'nde toplam 450 öğrenci eğitim almaktadır ve bu öğrencilerin 114'ü kız öğrencidir (el-Cemâlî, 1938, s. 69). Kitapta verilen bilgilerde kız ve erkek öğrencilerin büyük oranda aynı dersleri aldığı anlaşılmaktadır. Fakat kız ve erkekler için ayrı dersler de mevcuttur. Bu durum, Aşağıda verilen *Gazi Eğitim Enstitüsü (Gazi Terbiye Enstitüsü) Haftalık Ders Programına* ilişkin Tablo 10'da görülmektedir (bk. Ek 5):

Tablo 10. Gazi Eğitim Enstitüsü (Gazi Terbiye Enstitüsü) Haftalık Ders Programı

Dersler	1. Sınıf	2. Sınıf	3. Sınıf
Edebiyat	3	2	2
Eğitim ve Psikoloji	2	2	2
Sosyoloji	–	–	2
Öğretim İlkeleri ve Uygulamaları	–	2	8
Tarih	2	2	2
Coğrafya	2	1	2
Matematik	4	4	1
Fizik ve Kimya	4	4	–
Doğa Tarihi	2	2	1
Sağlık Bilgisi	–	1	1
Yabancı Dil	3	3	2
Jimnastik	1	1	1
Resim	1	1	1
El İşleri	2	1	1
Müzik	1	1	1
Toplam	28	28	28
Ek Dersler			
Erkekler için Askerlik	1	1	1
Kızlar için Ev İdaresi	–	1	1
Kızlar için Çocuk Bakımı	–	1	–
Kızlar için Biçki ve Terzilik	2	–	–

(el-Cemâlî, 1938, s. 68)

Tablo 10'a göre, hem kız hem de erkek öğrenciler *Edebiyat, Eğitim ve Psikoloji, Sosyoloji, Öğretim İlkeleri ve Yöntemleri, Tarih, Coğrafya, Matematik, Fizik ve Kimya, Doğa Tarihi, Sağlık Bilgisi,*

Yabancı Dil, Jimnastik, Resim, El İşleri ve Müzik derslerini almaktadır. Bunun yanı sıra kız öğrenciler için *Ev İdaresi, Çocuk Bakımı, Biçki ve Terzilik* dersleri programa dâhil edilmiştir. Erkek öğrenciler ise *Askerlik* dersi almaktadır.

Kız ve erkek öğrencilere ayrı şekilde programa konan bu dersler, ilköğretim ve lise düzeyinde de görülmektedir. Dolayısıyla 1937’de ortaokul, lise ve öğretmen yetiştiren kurumların programlarında, ev idaresi ve çocuk bakımıyla ilişkili rollerin kız öğrencilere okul aracılığıyla planlı biçimde aktarıldığı anlaşılmaktadır. Aynı zamanda el-Cemâlî, Türkiye’deki öğretmen okulları mezunlarının öğretmenlik mesleğindeki yetkinliği bakımından yüksek bir düzeye sahip olduğunun altını da çizmektedir (el-Cemâlî, 1938, s. 69-70). Kitabında, *Gazi Eğitim Enstitüsü*’nde kız öğrencilerin faaliyetlerine ışık tutabilecek, aşağıda Şekil 5’de gösterilen fotoğrafa yer vermektedir.

Şekil 5. Ankara’daki Gazi Eğitim Enstitüsü’nde Kız Öğrenciler Yarışıyor
Ankara’daki Gazi Eğitim Enstitüsü Öğrencilerinden Bir Ekip (el-Cemâlî, 1938, s. 71-72)

Bu fotoğrafın ilk kısmında spor faaliyetlerinde yer alan kız öğrenciler görülmektedir. İkinci kısımda da törensel bir ortamda kız ve erkek öğrenciler bulunmaktadır. Fotoğraflarda yer alan Gazi Eğitim Enstitüsü’nün kız öğrencileri dinamik, özgüvenli ve aktif bir imaj çizmektedir. Dolayısıyla el-Cemâlî’nin kitabı üzerinden bu imaj Irak’a da taşınmaktadır.

1937’de Kızların Eğitimine Dair El-Cemâlî’nin Kitabında yer alan Diğer Bilgiler

El-Cemâlî kısa süreli Türkiye gezisi sırasında bazı üniversite ve fakülteleri de ziyaret etmiştir. Ziyaret ettiği fakültelerden birisi *Ankara Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi*’dir. Bu fakültedeki eğitimin niteliği, verilen dersler ve hocalar hakkında kısa bilgiler veren el-Cemâlî, öğrenci sayılarını da kitabında aktarmaktadır. Verilen bilgilere göre 1937’de bu fakültede yaklaşık 470 öğrenci bulunmaktadır. Bunların yaklaşık yarısı kızdır. Öğrencilerin 100 kadarı yatılı ve devlet bursludur. Yatılı öğrencilerin ise 36’sı kızdır (el-Cemâlî, 1938, s. 76).

El-Cemâlî’nin ziyaret ettiği yüksek öğretim kurumlarından bir diğeri, *İstanbul Üniversitesi*’dir. Kitapta, İstanbul Üniversitesi’nin bölümleri ve öğrenci sayısı hakkında bilgiler verilmektedir. Kitaptaki bilgilere göre, üniversitede 5.200 öğrenci bulunmaktadır ve bunların dörtte biri kız öğrencidir (el-Cemâlî, 1938, s. 78). Bu da yaklaşık 1300 kız öğrenciye karşılık gelmektedir.

İzmir’de *Maarif Cemiyeti*’ne bağlı bir özel okul, el-Cemâlî tarafından ziyaret edilmiştir. Bu okulun başında, Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk Milli Eğitim Bakanlığı müsteşarlarından olan *Nafî Atuf Bey* bulunmaktadır. El Cemâlî, Cemiyetin kız liselerinden birinin yıl sonu törenine katıldığını ve gördüğü düzen, intizam ve kızların yaptıkları her işteki yaratıcılığın, onu hayran bıraktığını belirtmektedir (el-Cemâlî, 1938, s. 94).

Yukarıdaki bilgilerin dışında, *Engelli Öğrenciler Okullarını* incelemeyi ama İzmir’de bir okulu ziyaret ettiğini yazan el-Cemâlî, bu okulun öğrenci sayısına dair kısa bir bilgi vermektedir. Verdiği bilgilere göre, bu okulda kız ve erkek olmak üzere 120 öğrenci bulunmaktadır. Okulda bilimsel ve mesleki çalışmalar yürütülmektedir (el-Cemâlî, 1938, s. 96). 1937’de engelli öğrencilerin hem meslek edinmek hem de gelişim desteği almak amacıyla bu okullardan faydalandığı anlaşılmaktadır.

El-Cemâlî, *Halkevleri* ve bu kuruma bağlı şubeler hakkında kitabında bazı bilgiler sunmaktadır. Ankara’da ziyaret ettiği *Halkevi*’nden birinde edindiği izlenimleri şu cümlelerle aktarmaktadır:

Ankara Halkevinde birçok gece toplantısı, edebî ve müzikli eğlence düzenlendiğini gördüm. Kız ve erkek liseleri burada etkinlikler düzenlemiş, öğrenciler ve öğrenci kızlar davetlileri karşılamış ve programlar okul idarecilerinin gözetiminde yürütülmüştür. Ayrıca güreş ve atletizm yarışmaları yapılan bir spor şenliği de izledim (s. 99).

Yukarıda verilen bilgilerde, 1937’lerde Ankara’da Halkevinin yaptığı etkinliklere kızların aktif bir şekilde katıldığı anlaşılmaktadır. El-Cemâlî, Halkevlerinin bu tip eğlenceli etkinliklerle, millî ruhu aşıl原因 ve Türk kültürünü yayan bir merkez haline geldiğini belirtmektedir (el-Cemâlî, 1938, s. 99). Halkevlerinin okullarla birlikte yaptığı bu tür çalışmalar sonraki yıllarda da devam etmiştir. Özellikle kız enstitüleriyle birlikte yapılan etkinlikler akademik araştırmalarda da yer almaktadır (Koç, 2022, s. 1125).

Kızların aktif olduğu alanlardan biri de millî bayramlardır. El-Cemâlî (1938), 19 Mayıs’ta kutlanan Gençlik ve Spor Bayramı’nda gençlerin ve kızların oyun alanlarına ve spor sahalarına çıktığını, sokaklarda spor kıyafetleriyle yürüdüğünü, halkın önünde spor gösterileri ve atletik oyunlar sergilediklerini anlatmaktadır. Ona göre, bu şekilde insanların ruhuna güç sevgisi ve güce hayranlık aşılanmaktadır.

Sonuç

Bu çalışmada Iraklı eğitimci ve siyasetçi Muhammed Fâdıl el-Cemâlî’nin 1937 yılında Türkiye’ye yaptığı inceleme gezisi sonucunda kaleme aldığı *Modern Türkiye’de Eğitim ve Öğretim (et-Terbiye ve’t-Ta’lîm fî Türkiyâ el-Hadîse)* adlı eserinde, kızların eğitime ilişkin ortaya koyduğu gözlem ve değerlendirmeler ele alınmıştır. El-Cemâlî, Türkiye’deki eğitim reformlarını yalnızca kurumsal bir değişim süreci olarak değil, imparatorluk mirasından modern bir ulus-devlet düzenine geçişi mümkün kılan geniş ölçekli bir toplumsal dönüşüm projesinin temel bileşeni olarak değerlendirmektedir. Bu yaklaşım, Türkiye’nin sosyal ve kültürel koşullar bakımından Arap dünyasına yakın bir örnek oluşturduğu düşüncesiyle birleşmekte, böylece el-Cemâlî’nin Türkiye’yi uzak bir Batı modeli yerine, Irak’ın eğitim yapılanması için uygulanabilir dersler sunan bir referans olarak görmesini açıklamaktadır. Ona göre modernleşme hedefi, toplumu çalışma disiplini, örgütlenme bilinci ve vatandaşlık değerleri doğrultusunda yönlendirecek kapsamlı bir eğitim reformu olmaksızın sürdürülebilir değildir.

El-Cemâlî’nin eseri, yöntemi ve içeriği bakımından sistematik bir rapor niteliği taşımakta; gözleme dayalı tespitleri salt betimleyici bir anlatının ötesine geçerek, eğitim sisteminin işleyişini, güçlü yönlerini ve dönüştürücü kapasitesini açıklamaya yönelik analitik bir çerçeve sunmaktadır. Bu bağlamda eser, erken Cumhuriyet döneminde ilköğretimden yükseköğretime uzanan eğitim yapılanmasını, bir yabancı entelektüelin perspektifiyle ve oldukça ayrıntılı nicel verilerle ele alması nedeniyle birincil kaynak değeri taşımaktadır. Özellikle program çizelgeleri, ders saatleri, öğrenci sayıları ve fotoğraflarla desteklenen anlatım, 1930’lar Türkiye’sindeki eğitim örgütlenmesini bütüncül biçimde görünür kılmakta, döneme ilişkin tarihsel okumalara somut bir veri zemini sağlamaktadır.

Eserin kızların eğitime ilişkin bölümleri, el-Cemâlî’nin Türk kadınının toplum içindeki konumuna dair olumlu bir çerçeve çizdiğini göstermektedir. İlköğretimde karma eğitim uygulamalarının yaygınlığı ve kapsayıcı niteliği ile kadın öğretmenlerin artan temsiliyeti, el-Cemâlî’nin Türkiye’de kızların eğitime erişimi bağlamında vurguladığı başlıca göstergeler arasında yer almaktadır. Ortaöğretimde ise uygulamanın her bölgede aynı biçimde gerçekleşmediği, bazı yerlerde kız ve erkek öğrencilerin ayrı okullarda eğitim görürken, ayrı kurumların bulunmadığı yerlerde karma eğitimin sürdürüldüğü anlaşılmaktadır. Bunun yanı sıra kız öğrencilere yönelik dikiş-biçki, ev idaresi ve çocuk

bakımı gibi dersler ile erkek öğrencilere yönelik askerlik dersleri, eğitim programlarının dönemin toplumsal cinsiyet rolleriyle ilişkili bir biçimde yapılandırıldığını ortaya koymaktadır. Söz konusu dersler, kız ve erkek öğrenciler arasında farklı toplumsal beklentilerin eğitim aracılığıyla üretildiğine işaret ederken, aynı zamanda erken Cumhuriyet döneminde ideal vatandaş tasavvurunun kızlar ve erkekler için farklılaşan yönlerini görünür kılmaktadır.

El-Cemâli'nin kızların eğitimine dair en ayrıntılı biçimde ele aldığı kurumlar Kız Sanayi Okulları/Kız Enstitüleridir. Bu kurumlara ilişkin şubeler, ders programları, haftalık ders dağılımları ve çeşitli istatistiksel bilgiler, eserde kapsamlı tablolar halinde sunulmaktadır. El-Cemâli'nin bu kurumlara özel bir önem atfetmesi, kızların hem aile yaşamına hem de üretim ve çalışma hayatına hazırlanmasına yönelik hedefleri, Cumhuriyet'in toplumsal modernleşme vizyonu içinde merkezi bir unsur olarak gördüğünü göstermektedir. Kız Enstitülerinin iyi eş ve iyi anne yetiştirme vurgusuyla birlikte mesleki beceri kazandırmayı da amaçlaması, dönemin kadınlık rolünü hem ev içi sorumluluklar hem de toplumsal katkı bağlamında tanımlayan bir yaklaşımı yansıtmaktadır. Nitekim el-Cemâli, kitabın sonunda Irak adına bu modelin örnek alınması gerektiğini belirtmekte ve bu düşünce, onun Türkiye'de gözlemlediği mesleki eğitim yapılanmasını pragmatik bir transfer edilebilir model olarak değerlendirdiğini göstermektedir.

Öğretmen yetiştiren kurumlara ilişkin aktarılan veriler de kızların eğitimine dair dikkat çekici bir boyut oluşturmaktadır. El-Cemâli'nin tespitlerinden, öğretmen adayı kız öğrencilerin erkek öğrencilerle benzer bir eğitim sürecinden geçtiği, sosyal faaliyetlere katılım gösterdiği ve kurumsal etkinliklerde aktif rol üstlendiği anlaşılmaktadır. Ayrıca Halkevleri faaliyetleri ve millî bayram etkinlikleri gibi toplumsal alanlarda kızların görünürlüğü ve özgüveni, eğitim politikalarının yalnızca okul içi kazanımlarla sınırlı kalmadığını, kamusal alanda yeni bir kadın kimliği inşasını da desteklediğini düşündürmektedir. Bu yönüyle eser, kızların eğitimine ilişkin kurumsal düzenlemelerin toplumsal sonuçlarını izlemeye imkân veren önemli ipuçları sunmaktadır.

Sonuç olarak el-Cemâli'nin kızların eğitimine ilişkin aktardığı bilgilerin önemli bir kısmı, resmî kaynaklar ve mevcut akademik literatürle karşılaştırılabilir ve doğrulanabilir niteliktedir. Bununla birlikte eseri değerli kılan husus, bu verileri bir araya getirerek erken Cumhuriyet dönemi eğitim sistemini dışarıdan bir gözle sistematik biçimde yorumlaması ve nicel verilerle desteklenen bütüncül bir çerçeve sunmasıdır. Dolayısıyla el-Cemâli'nin çalışması, 1937 yılı Türkiye'sinde kızların eğitimi başta olmak üzere eğitim reformlarının kurumsal yapısını, program mantığını ve toplumsal hedeflerini anlamaya yönelik araştırmalar için güçlü bir birincil kaynak olma özelliğini sürdürmekte, aynı zamanda Türkiye deneyiminin Arap dünyası açısından nasıl anlamlandırıldığını göstermesi bakımından uluslararası eğitim tarihi literatürüne de önemli katkı potansiyeli taşımaktadır.

Kaynaklar

Akşit, E. E. (2005). *Kızların sessizliği: Kız enstitülerinin uzun tarihi*. İletişim Yayınları.

Alhassani, I. (2014). *Basra's high hope: An American missionary school in Iraq during the World War era* (Master's thesis). James Madison University.

al-Khaziran, H. Y. (2006). *The education of leaders in Iraq and Japan: A comparative study* (Doctoral dissertation). University of London, Institute of Education.

Arı, A. (2002). Tevhid-i Tedrisat ve laik eğitim. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 22(2), 181–192.

Aycan, N., Uzunlar, Ş., & Aycan, Ş. (2018). Liselerde verilen askerlik derslerinin tarihçesi. *Akademia Sosyal Bilimler Dergisi*, Özel Sayı(1), 223–232.

Basri, M. (2004). *A 'lâmu's-siyâse fi 'l-İrâki 'l-hadîs* (Cilt 2). Dâru'l-Hikme.

Benli, F. (2020). İlkokullara öğretmen yetiştirme (1923–2018). *Millî Eğitim Dergisi*, 49(228), 71–105.

Bozaslan, B. M. (2013). *Modernleşme ve eğitim: Türkiye'de modern eğitimin inşası (1923–1938)* (Yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Demir, E. Mert, (2025), Cumhuriyet Dönemi'nde eğitimde askerî bilincin yerleştirilmesi: millî savunma dersleri ve müfredatının incelenmesi, *Belgi Dergisi*, (30), 75-108.

- Doğan, C. (2005). Türkiye’de sınıf öğretmeni yetiştirme politikaları ve sorunları. *Bilig: Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, (35), 133–149.
- el-Cemâlî, M. F. (1935). *Vichetü’t-terbiye ve’t-ta’lîm fî’l-‘âlemi’l-‘Arabî ve hâssaten fî’l-‘Irâk*. Matba’atü’l-Cezîre.
- el-Cemâlî, M. F. (1938a). *Et-terbiye ve’t-ta’lîm fî Türkiyâ el-hadîse*. Matba’atü’l-Hukûme.
- el-Cemâlî, M. F. (1938b). *İtticâhâtü’t-terbiye ve’t-ta’lîm fî Almâniyâ ve İngilterâ ve Ferensâ*. Matba’atü’l-Hukûme.
- el-Cemâlî, M. F. (1944). *Müzekkira fî müstakbeli’t-terbiye ve’t-ta’lîm fî’l-‘Irâk*. Matba’atü’t-Takyîdi’l-Ehliyye.
- el-Cemâlî, M. F. (1968). *Âfâku’t-terbiyeti’l-hadîse fî’l-bilâdi’n-nâmiye*. ed-Dâru’t-Tûnisiyye li’n-Neşr.
- el-Haşimi, R. K. (2012). *Muhammed Fâdıl el-Cemâlî ve devruhu’s-siyâsî ve nehcuhu’t-terbevî hattâ el-‘âm 1958*. el-Müessesetü’l-Arabiyye li’d-Dirâsât ve’n-Neşr.
- el-Haseni, A. (1953). *Târîhu’l-vezârâti’l-‘Irâkiyye* (Cilt 6). Matbaatu’l-İrfân.
- el-Matba’î, H. (1996). *Mevsû’atü a’lâmi’l-‘Irâk fî’l-karni’l-‘işrîn*. Dâru’s-Şuûni’s-Sekâfiyyeti’l-‘Âmme.
- Eppel, M. (1999). The Fadhil al-Jamali government in Iraq, 1953–54. *Journal of Contemporary History*, 34(3), 417–422.
- es-Süveydî, T. (1987). *Vucûh Irâkiyye ‘abre’t-târîh*. Riyâd el-Rayyes li’l-Kütüb ve’n-Neşr.
- et-Tavîlî, A. (2021). Muhammed Fâdıl el-Cemâlî: Siyâsî fî zemen’it-tefkîr. *Mecelletü’l-Masîr*, 17(5), 11–21.
- İleri, T. (2019). Cumhuriyet dönemi eğitim politikaları bağlamında kız enstitülerinin Türk modernleşmesindeki yeri ve önemi. *Atatürk Yolu Dergisi*, (65), 193–226.
- Jameel, R. H. (2025). Muhammed Fâdıl el-Cemâlî ve devruhû fî istiklâlî Tûnus (1956). *Mecelletü’l-Âdâb*, (154), 193–210.
- Koç, E. Ö. (2022). Cumhuriyetin ilk yıllarında Trabzon Kız Enstitüsü ve faaliyetleri. *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 18(36), 1099–1139.
- Korkmaz, S. M., & Güler, H. (2020). 1926 yılından günümüze ilköğretim okullarının programları ve sosyal bilgiler. *Asia Minor Studies*, 8(2), 501–512.
- Millî Eğitim Bakanlığı. (2019). *Geçmişten günümüze fotoğraflarla meslekî ve teknik eğitim* (S. Aydın & Ü. Özdemir, Ed.). MEB Yayınları.
- Millî Eğitim Bakanlığı. (2024). *Geçmişten günümüze sayılarla eğitim (1923–2023)*. Millî Eğitim Bakanlığı.
- Müştak, T. (1968). *Evrâku eyyâmî* (Cilt 1). Dâru’t-Talîa li’t-Tibâati ve’n-Neşr.
- Simon, R. S. (1986). The teaching of history in Iraq before the Rashid Ali coup of 1941. *Middle Eastern Studies*, 22(1), 37–51.
- Soydan, A. (2013). Kadın kimliğinin oluşması çerçevesinde meslekî teknik eğitim: Cumhuriyet ideolojisinin kuruluş sürecinde kız enstitüleri (1923–1940). *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, (1), 269–287.

٢٣

جدول الدروس الأسبوعي للمدارس الابتدائية

الموضوع	السورة الأولى					السورة الثانية				
	(١)	(٢)	(٣)	(٤)	(٥)	(١)	(٢)	(٣)	(٤)	(٥)
اللغة التركية	١٠	٧	٧	٦	٦	١٠	٧	٧	٦	٦
التاريخ	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
الجغرافيا	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
المعلومات الوطنية	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
المعلومات الطبيعية	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
المعلومات المالية	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
المعلومات الحياتية	٥	٦	٧	٧	—	٥	٦	٧	٧	—
الحساب والمنفعة	٤	٤	٤	٤	٥	٤	٤	٤	٤	٥
الرسم والعمل	٤	٤	٤	٤	٤	٤	٤	٤	٤	٤
الخط	—	٣	١	١	١	—	٣	١	١	١
اليد	١	١	١	١	١	١	١	١	١	١
الرياضة البدنية	٢	٢	٢	٢	١	٢	٢	٢	٢	١
المجموع	٢٦	٢٦	٢٦	٢٦	٢٦	٢٦	٢٦	٢٦	٢٦	٢٦

طول مدة الدرس ٤٠ دقيقة وكل صف معلم واحد يدرس كل مادة المنهج لذلك الصف . ولا يوجد اختصاص في الدروس في المدارس الابتدائية والترابط بين الدروس مضمون كما أن المعلم يعرف التلاميذ فردا فردا ويعالج مشاكلهم الخاصة في الدروس أو في السلوك . وهذا يؤيد ما قلنا إليه من أن إيجاد التخصص في المدارس الابتدائية عندنا لا يتناسب وواقعنا الاقتصادي كما أنه غير صحيح من الوجهة التربوية العامة . ولا توجد في تركيا مؤسسة خاصة لأعداد معلمين للرياضة البدنية أو لأي درس آخر خاص للمدارس الابتدائية أما يخرجوا دور المعلمين الابتدائية فيجب أن يعدوا للتربية الابتدائية بدون تخصص في موضوع .

والمدرسة ذات الحصة مفقود من دون شعب يكون فيها ٥ معلمين بما فيهم المعلم الأول . والمعلم الأول يدرس في كل الأحوال وتنقص ساعات تدريسه عندما تكون المدرسة الابتدائية كبيرة وذات شعب متعددة

Ek 1. İlkokulların Haftalık Ders Cetveli (el-Cemâlî, 1938, s. 23).

Ek 2. İzmir Ticaret Mektebi Öğrencileri, Konak İzmir Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi Arşivi (1924) (MEB, 2019, s.147).

Ek 3. İsmet Paşa Kız Enstitüsü Talebesi (1928) (MEB, 2019, s. 168).

٥٣

شعبة الاختصاص بالخياطة

خامس	رابع	الثالث	الثاني	الأول	
٢٠	١١	٩	٧	—	التفصيل والخياطة
٢	٢	٢	٣	—	الموديتا (صنع البرانيط)
١	٢	٢	—	—	الثاب الداخلية
—	—	١	—	—	تكنولوجيا الخياطة
١	٢	٢	—	—	تاريخ الخياطة والرسم
—	—	—	—	—	المصلي والقيافة
٢٤	١٧	١٦	١٠	—	المجموع

شعبة الاختصاص في الموديتا

خامس	رابع	الثالث	الثاني	الأول	
١٥	٩	٧	٣	—	الموديتا (صنع البرانيط)
٦	٤	٤	—	—	الأزهار
٢	٢	٢	٧	—	التفصيل والخياطة
—	—	١	—	—	تكنولوجيا الموديتا
١	٢	٢	—	—	تاريخ الموديتا والرسم
—	—	—	—	—	المهني والقيافة
٢٤	١٧	٦	١٠	—	المجموع

١٢	١٤	١٤	١٩	٢٧	مجموع الدروس العامة
٤	٩	١٠	١١	١٣	مجموع الدروس المهنية العامة
٢٤	١٧	١٦	١٠	—	مجموع الدروس الاختصاصية
٤٠	٤٠	٤٠	٤٠	٤٠	المجموع العام لكل صف

Ek 4. Terzilik İhtisas Şubesi ve Moda İhtisas Şubesi Ders Çizelgesi (el-Cemâlî, 1938, s. 53)

٦٨

جدول الدروس الأسبوعي لمعهد الغازی للتربية

الصف	الصف	الصف	الصف	الدروس
الثالث	الثاني	الأول	—	—
٢	٢	٣	٠٠	٠٠
٢	٢	٢	٠٠	٠٠
٢	—	—	٠٠	٠٠
٨	٢	—	٠٠	٠٠
٢	٢	٢	٠٠	٠٠
٢	١	٢	٠٠	٠٠
١	٤	٤	٠٠	٠٠
—	٤	٤	٠٠	٠٠
١	٢	٢	٠٠	٠٠
١	١	—	٠٠	٠٠
٢	٣	٣	٠٠	٠٠
١	١	١	٠٠	٠٠
١	١	١	٠٠	٠٠
١	١	٢	٠٠	٠٠
١	١	١	٠٠	٠٠
٢٨	٢٨	٢٨	٢٨	٢٨
١	١	١	٠٠	٠٠
—	١	—	٠٠	٠٠
—	١	—	٠٠	٠٠
—	—	٢	٠٠	٠٠

هذا ولا بد لي من ابداء تقديري للمدرسي التربية في هذه المعاهد فقد وجدت فيهم نزعة تجديدية قوية وعملهم من درس في اوروبا وامريكا كما انني خاضعت لدهم اعتمادا خاصا بالتطبيقات التدريبية ولو انهم لا يطولون الطلاب في السنة الأخيرة فرمة للتدريس على التدريس بصفة اوسع في المدارس الابتدائية تحت اشراف مدربين قديرين * ومع ذلك فذا كانت المعاهد تقاس بنتائجها فان دور المعلمين التركية تحول رقما عاليا في القياس بكفاءة منخرجها في مهنة التدريس *

Ek 5. Gazi Terbiye Enstitüsü Haftalık Ders Çizelgesi (el-Cemâlî, 1938, s. 68)